

תשובה לביקורת

ד' תמר, מהדורה ביקורתית של גליא רזא, מחקרי ירושלים במחשבת ישראל
ב (תשמ"ג) עמ' 645–655

מאת

רחל אליאור

גליא רזא, חיבור קבלי-חזיוני ממחצית המאה הט"ז, שיוחס לר' אברהם תלמיד האר"י, נשתמר בכתבי יד רבים בעריכות שונות ונדפס בחלקו בנוסח משובש במאה הלב תקע"ב. שם מחברו ומקום חיבורו אינם מצויינים במפורש בספר עצמו. בשל אנונימיות זו הועלו השערות שונות באשר לזהות מחברו ולמקום חיבורו¹. הספר נשתמר בנוסח שלם בכתב יד אחד בלבד, כ"י אוקספורד הספריה הבודליאנית 104 Opp' (קטלוג נויבאור 1820) שאת חלקו הראשון הוצאתי לאור בהוצאה ביקורתית בשנת תשמ"א². במבוא למהדורה זו הצעתי את מקום חיבור הספר בתוגרמה³, ונמנעתי מלזהות את מחברו שכן אין בידינו עדויות חד-משמעיות העשויות להכריע בקביעת זהות המחבר. בבקרתו על מהדורת גליא רזא⁴, מבקש דוד תמר להציע את מקום חיבור

- 1 מ' שטינשנדר, "מאמר על ר' אברהם הלוי", אוצר נחמד ב (תרי"ז), עמ' 153–156; ג' שלום, "המקובל ר' אברהם בן אליעזר הלוי", קרית ספר ב (תרפ"ה–תרפ"ו), עמ' 119–124; הנ"ל, שבתאי צבי והתנועה השבתאית בימי חייו, א, תל-אביב תשי"ז, עמ' 47–49; י' תשבי, "הפולמוס על ספר הזוהר במאה השש-עשרה באיטליה" פרקים, א, (תשכ"ז–תשכ"ח) עמ' 156–157; ר' אליאור, "המאבק על מעמדה של הקבלה במאה הט"ז", מחקרי ירושלים במחשבת ישראל א (תשמ"א), עמ' 177–190; י' תשבי, "לבעיות ספר גליא רזא", ציון מח (תשמ"ג), עמ' 103–106.
- 2 רחל אליאור, גליא רזא, הוצאה ביקורתית עפ"י כתבי יד עם מבוא חילופי נוסחאות ומראי מקומות, מפעלי המחקר של המכון למדעי היהדות של האוניברסיטה העברית בירושלים, סדרת פירסומים; א, ירושלים תשמ"א.
- 3 וראה עתה י' תשבי, לבעיות ספר ג"ר (הערה 1 לעיל) עמ' 103–104.
- 4 ד' תמר, "מהדורה ביקורתית של גליא רזא", מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, כרך ב (תשמ"ג), עמ' 645–655.

הספר במצרים ולברוק שוב את ההשערה שר' אברהם הלוי ברוכים הידוע כר' אברהם תלמיד האר"י הוא מחבר גליא רזא, השערה שנדחתה מטעמים שונים בידי מ' שטיינשניידר, ג' שלום ז"ל, ויבלח"א י' תשכ"ו.⁵ הוא מעלה את האפשרות שר' אברהם ברוכים חבר את הספר במצרים בטרם היה לתלמידו של האר"י. כמבוא להוצאה הביקורתית הוספתי על העובדות הידועות והשיקולים הרלבנטיים לשאלת זהותו של המחבר, את עדותו של בעל גליא רזא בשנת שי"ג — "ואני עתה כבן פ' שנים"⁶ עדות זו שנעלמה מעיני החוקרים, מפריכה את אפשרות חבורו בידי ר' אברהם הלוי ברוכים ששמש את רמ"ק והאר"י והאר"י ימים עד שלהי המאה הט"ז.⁷ תמר הציע⁸ לדחות את עדות כתב היד, שהוא כ"י יחיד של חלקים אלה של גליא-רזא, בדבר גילו של המחבר, על פי דבריו של שלום⁹ "וגם זאת אעיר כי אין כל רמז בספר ג"ר שמחברו היה זקן מופלג" אולם הוא שכח לציין שבשעה שנכתבו דברים אלה בשנת תרפ"ה כתיב אוקספורד אופנהיים 104 (נויבאור 1820) לא היה לנגד עיניו של שלום כפי שצויין במפורש בדבריו¹⁰. בשעה שהערתי את תשומת לבו של פרופ' שלום ז"ל לשורה זו, בדבר גילו של המחבר, חזר בו מקביעתו וכתב "חן חן לך על הציון לגילו של בעל ספר גלירזיא שמשום מה נתעלם ממני והוא מעמיד את שאלת המחבר באור חדש"¹¹.

- 5 עיין הערה 1 לעיל.
- 6 כ"י אוקספורד — הספריה הבודליאנית אופנהיים 104 (קטלוג נויבאור 1820) דף קמה ע"ב. לרפים יד ע"ב-מ ע"א, צ ע"א-קעד ע"ב אין מקבילה בכתבי היד האחרים ועיין ר' אליאור, גליא רזא (הערה 2 לעיל) עמ' יז-כא.
- 7 על ר' אברהם הלוי ברוכים בעל "תיקוני שבת" (נרפס בסוף ראשית חכמה הקצר, ויניציאה ש"ס) עיין מ' שטיינשניידר, קטלוג הספרים העבריים בספריה הבודליאנה עמ' 699 סעיף 4260; הנ"ל, המזכיר, כרך XVI (1876) עמ' 58; הנ"ל; אוצר נחמד ב (העדה 1 לעיל), עמ' 154-157; הנ"ל Z.F.H.B. (1905) שנה ט, עמ' 121; ג' שלום, קרית ספר, ב (העדה 1 לעיל), עמ' 105, 108-109, עמ' 269; א' ל' פרומקין, אבן שמואל, וילנ"א תרל"ד, עמ' 43; הנ"ל, תולדות חכמי ירושלים, ירושלים תרפ"ט, כרך א, עמ' 62, 123, ג, ע 45; מ' בניהו, תולדות האר"י, ירושלים תשכ"ז, מפתח שמות האישים בערך ברוכים, אברהם הלוי; אנציקלופדיה יודאיקה, כרך 2 עמ' 142; ש' אסף, "אגרת נוספת של ר' שלמה שלומיל מדרוונץ", קובץ על יד ג/יג, (ת"ש), עמ' ככב-קכד; ש"ז שכטר, *Studies in Judaism 2nd Series, Philadelphia 1908, 11, pp. 243-244, 276-7, 289*.
- 8 תמר, מהדורה ביקורתית (העדה 4 לעיל) עמ' 646.
- 9 קרית ספר ב (הערה 1 לעיל) עמ' 124.
- 10 שם, עמ' 120.
- 11 מכתב מן ה-8 לפברואר 1981.

ללא קשר לשאלת גילו של המחבר (שאי אפשר להכריע בה כאמור בשל העדר כתבי יד אחרים של חלק זה של הספר) – בשל יחוס גליא רזא לר' אברהם תלמיד האר"י¹² בכמה מכתבי היד מן המאה ה-17, אכן שקלתי בשעתו את האפשרות שר' אברהם הלוי ברוכים שבא מן המגרב¹³ כתב את הספר לפני בואו לצפת, וזאת בשל תוכנו הכולל חומר רב בתורת הצירוף. הואיל ובמחצית הראשונה של המאה השש-עשרה היה מרכז קבלי חשוב בדרעא שבמרוקו¹⁴ שם נתחברה ספרות קבלית בהשראת תורת הצירוף¹⁵, בחנתי את אפשרות זיהויו של ר' אברהם ברוכים שבא מן המגרב לצפת עם בעל גליא רזא, אולם השואת כתביו של ר' אברהם¹⁶ עם גליא רזא לא הניחה מקום לאישושה של סברה זו. בעל גליא

12 ר' אברהם הלוי ברוכים הידוע גם כר' אברהם מוגרבי, ר' אברהם הלוי הזקן ור' אברהם תלמיד האר"י הם אדם אחד וראה הערתו של שלום, מבוא למאמר משרא קטרין, ירושלים תשל"ח, עמ' 17 הערה 42. ועיין קונפורטי, קורא הדורות, מהדורת קאסעל, ברלין תר"ו, דף מ ע"ב; החיד"א, שם הגדולים, וורשא 1876, עמ' 9, ר' אברהם הלוי ברוכים; ר' חיים ויטאל, ספר החזיונות, ירושלים תשי"ד, עמ' מט, קל, ריט, רלד, רנב; ר' אליעזר אזקרי, ס' חרדים, ויניציאה שס"א, מח: חיים ויטל, שער רוח הקדש, ירושלים תרע"ב, דף ה ע"א, ו ע"ב, ח ע"ב, יא ע"ב; עו ע"ב; שער הגלגולים, ירושלים תרע"ב, כג ע"א סט ע"א; אליהו די וידאש, ראשית חכמה, ונציה של"ט שער הקדושה פ"ב; נפתלי בכרך, עמק המלך, אמשטרדם ת"ח, הקדמה שלישיית פ"ב, דף קט ע"ב; החיד"א, דבש לפי, ליוורנו, פ"א שר"ה לפ"ג, דף י ע"א סעיף ט"ז; דף נג ע"א – ע"ב סעיף ה; דף עד ע"ב סעיף מד; חמדת ימים, ליוורנו תקכ"ג, ח"א פ"ב דף יב ע"ג; קב הישר, וילנא תרל"ח, פרק מח, פרק צג; וראה דברי אזקרי בספר חרדים דף נא "כן שמעתי מפי החכם ר' אברהם הלוי שראה במדרש כתיבת יד בארץ המערב". ועיין י"מ טולדאנו נר המערב, ירושלים תרע"א, עמ' 109; ויטל, ספר החזיונות עמ' ה-ו.

14 על מרכז קבלי בדרעא אנו למדים מעדויותיהם של בני התקופה וראה דרך משל עדותו של אברהם עלון מדרעא. מדרש הנעלם על מגלת רות, ויניציאה, בשנת אדונינו הדוכוס גיונימו פריאולי יר"ה... (השכ"ו) שם בהקדמה "אני הצעיר שבחבורה אברהם... בן... שלמה יצ"ו המכונה עלון אשר ארץ מולדתי במערב בעיר גדולה של חכמים ושל סופדים נגה דרעה..." והשווה "קנפנטון, דרכי התלמוד, ויניציאה, השכ"ה, בהקדמה, ופירוש גלות אחשוורוש לזכריה ון סרוק, ויניציאה שכ"ה, בהקדמה. עוד ראה אברהם בן יצחק אלוף מסדאן, הגלות והפדות, ויניציאה השצ"ד, בהקדמה. עיין חיד"א, שם הגדולים, אות ח סימן לח; עיין ספר החזיונות עמ' ה ו; י"מ טולדאנו נר המערב, ירושלים תרע"א, עמ' 91, 109. אני מקווה להרחיב על מקובלי דרעא במקום אחר.

15 עיין מרדכי בזוגלו, מעינות חכמה, כ"י קופנהגן גולדשמידט 3, כ"י מוסד הרב קוק 1386; כסף צורף, טולדנו, נר המערב, עמ' 109; פירוש על שיעור קומה מאחד מקובלי דרעא כ"י ניו יורק J.T.S. 1869; כ"י ניו יורק J.T.S. מס. 1805 דף 46 ב"כתב בס' קדמון כ"י משם מקובלי דרעא ז"ל" ועיין יוסף בן נאיים, מלכי רבנן, ירושלים תרצ"א, דף יב ע"א, פז ע"ב. 16 אברהם ברוכים נתפרסם על ידי ש"ז שכטר, Studies in Judaism, pp. 297–298, (הערה 7 לעיל), והציטטים המובאים ממנו במסורות הצפתיות השונות ובספרות קבלית מן המאה 16–17 (עיין הערה 12 לעיל).

רזא היה מקובל "נדרף", בעל דחף אפוקליפטי עז, שכתב בהשראת חלומות וחזיונות. הוא נלחם על הפצת הקבלה ונאבק על מעמדו של הזוהר וראה בשנות הששים של המאה הט"ז — בסמיכות רבה לזמן חיבור הספר בשנים ש"ג—ש"ג — את מועד הגאולה הצפויה¹⁷. דיוקנו של ר' אברהם הלוי ברוכים המצטייר מן המסורות הצפתיות, מחיבורו "תיקוני שבת" ומהנהגותיו הידועות לנו, אינו הולם כלל וכלל את דמותו של בעל גליא רזא כפי שהיא עולה מספרו. השוואת נושאים הנידונים בשני החיבורים, כגון: תפיסת השכינה, חוקי הגלגול, טעמי הגלות ואופי הגאולה, הריטואלים הדתיים הכרוכים בשבת ופירושי הפסוקים — מעלה בכירור שאלו חיבורים שנכתבו בידי שני מחברים נפרדים בעלי מוטיבציה ותפיסת עולם שונות, סגנון אופייני ומקורות השראה שונים¹⁸.

ייחוס גליא רזא לאברהם הלוי ברוכים שהוא בלתי סביר מבחינה כרונולוגית, לפחות לפי עדות כתב היד השלם של הספר, ובלתי אפשרי מבחינת ניתוח רעיוני וסגנוני של החיבורים הנידונים — אינו נתמך על ידי אף עדות מן המאה הט"ז

17 עיין ר' אליאור, "המאבק על מעמדה של הקבלה במאה הט"ז", (לעיל הערה 1), עמ' 177-190. על דמותו של בעל ג"ר עיין במבוא למהדורה (הערה 2 לעיל) עמ' ג-טז.

18 עיקרי דבריו של בעל גליא רזא בסוגיות אלה הבאתי במאמר "תורת הגלגול בגליא רזא", ספר היובל לכבוד פרופ' ישעיה תשבי (ראה הערה 24 להלן), וכאן רק ארמוז לדעתו של בעל גליא רזא הסובר שהגלגול בכלל והגלגול בבעלי חיים בפרט הוא חלק מן המאבק בין הקב"ה לסטרא אחרא והוא נתפס כאקט של חסד, המיועד לשם הצלת עם ישראל והעברתו לשמיטה הבאה. עיין גליא רזא (הערה 2), עמ' 89. בעל "תיקוני שבת" לעומת זאת מנסח את תפיסת הגלגול שלו בהקשר אחר לגמרי: "המוציא מרשות היחיד לרשות הרבים בשבת הוא הוציא השפע והברכה ממדת מלכות ללילית הרשעה ודומה חטאו למוציא ש"ז לבטלה שהוא חייב מיתה לשמים... אוי לנפשו כי גמל אותה רעה שבשעת יציא נשמתו מקבלת אותה לילית הרשעה ומורידה אותה לגיהנו ואח"כ תתגלגל נפשו בבהמות טמאות" (תיקוני שבת יג ע"ב) כלומר שעה שבעל גליא רזא בנלגול חסד רואה בעל תיקוני שבת בגלגול עונש. ההקשר בו נדונה תורת הגלגול בג"ר הוא הקשר אסכטולוגי בעוד שבתיקוני שבת מובא העניין בהקשר הקבלי של העונש על הוצאת שכבת זרע לבטלה. נקל להשוות את השוני שבפירוש הפסוק ארבעה מלכים את החמישה (בראשית יד 9) המובא בסוף "תיקוני שבת" "ארבעה מלכים את החמישה הם ארבע אותיות השם הגדול את החמשה הם חמש אותיות המלוי הרביעי שהוא בן עוד ארבע מלכים אותיות יהוה את החמשה אותיות אלהים דכתיב ה' הוא האלהים" (שם דף יח ע"ב) עם פירושו של בעל גליא רזא המקריש לפסוק זה דיונים ארוכים וראה כ"י בודלי 1753 צז ע"ב—קב ע"א וסכמו שם "הרי לפניך בכירור שכל אלו המלחמות היו כדי לשלוט סטרא ימינא על סטרא שמאלא ועל סטרא דמסאביתא" (שם קא ע"ב) והשווה גליא רזא (הערה 2) עמ' 7-18 לענין תפיסת השבת המפורשת שם באריכות עם תפיסת השבת בתיקוני שבת דף יב-יט. גם ההקשר הטקסטואלי של שני החיבורים שונה במהותו ובהקפיו. ניכר שהאינטרסים הרותניים המנחים אותם שונים לגמרי, והמסקנות אותן הן מסיקים יונקות ממקורות שונים.

ככל שידיעתנו מגעת. אין חיבור מתקופה זו המעיד על מציאותו של גליא רזא במגרב, במצרים או בצפת, או על ר' אברהם הלוי כמחברו, והצעתו של תמר שהספר חובר בידי ר' אברהם ברוכים בשנות היותו במצרים¹⁸ אינה אלא השערה בעלמא שאין לה אישוש מכל מקור אחר. אין הדעת נותנת שר' אברהם הלוי ברוכים שהאריך ימים עד שלהי המאה ה"ז הסתיר את חיבור גליא רזא במשך כחמישים שנה, כשם שאין זה סביר ששינה את נימת כתיבתו וסגנונה שינוי מכריע שיבאר את ההפרש בין הסגנון הייחודי של גליא רזא והסגנון האופייני של בעל תיקוני־שבת. עתה הוסיף פרופ' תשבי את הידיעה החשובה שבחוגי המקובלים הלוריאנים במאה ה'17 היתה מסורת שג"ר הוחרם על־ידי האר"י, מה שמערער עוד יותר את האפשרות שחובר בידי ר' אברהם ברוכים שנמנה על מקורביו של האר"י, כפי שמעידות המסורות הצפתיות, ומכל מקום גליא רזא לא היה מקובל אצל ממשכי המסורת הלוריאנית ואלה לא יחסדו לר' אברהם ברוכים¹⁸.

לשאלת מקום חיבור הספר — ד' תמר הביע תמיהה על שאפשרות חיבור הספר במצרים לא הועלתה במבוא, הואיל וחשבון השטרות הנזכר בגליא רזא¹⁹ — הנדון במבוא כעדות לזיקת המחבר למזרח בכלל — מעיד לדעתו על זיקה מכרעת של הספר למצרים בפרט, וכך כותב הוא: "היכן נשתמר חשבון השטרות במזרח?... אני איני יודע על חשבון השטרות בזמן ההוא אלא במצרים ובתימן. עצם האיזכור של חשבון השטרות דיו להכריע לדעתי לצד הדעה שהספר נתחבר במצרים"²⁰. הכרעתו החפזה של תמר המפשטת את השאלה המורכבת של מקום חבר גליא רזא לכלל הכרזה נטולה כל בסיס עובדתי — ראויה להפרכה מפורטת. נפתח בקביעה שהמנין המקובל על בעל גליא רזא אינו מנין השטרות אלא המנין הרגיל ליצירה כפי שעולה בבירור מעיון בספר²¹. איזכור מנין

18 איני יודעת מנין למד תמר את העובדה שאברהם ברוכים היה במצרים. עובדה זו אינה עולה מן המקורות הידועים לנו.

18 א עיין הערה 3 לעיל.

19 עיין גליא רזא, כ"י בודלי־אופנהיים 104 (להלן כ"י ב) דף קנ ע"א.

20 תמר (הערה 4 לעיל) עמ' 648.

21 המנין ליצירה נזכר בעשרות מקומות בעוד שמנין השטרות נזכר פעמים ספורות ולצרכי השוואה בלבד. מרכזיותו של המנין המקובל ליצירה עולה במפורש מדברי בעל גליא רזא המובאים כדילוג בין שואל דמיוני המקשה על בחירת תאריך מסוים ליצירה לבין המחבר המתקן בחירתו: "ויש לשואל לשאול מה ראית לעשות כל בנייניך שיבואו לחושבן תתק"ס... מאין באו אליך אלו החשבונות... מה התקשרות יש לאלו החשבונות... עם ענין חשבון קץ הפלאות... ועוד קושיא אחרת עצומה מה ראית שכל מה שבנית על ענין הגאולה שעשית יסוד מכל החשבונות על ה' אלפי' שי"ב [ליצירה!] ומה ראית שלקחת הפרט

השטרות לא נעשה כמנין נהוג ולא הובא בשל מוסכמה מקומית זו או אחרת, אלא בשל אינטרס אסקטולוגי שהנחה את המחבר לעסוק בהשוואת תאריכים ומועדים בכל שיטות הכרונולוגיה המקובלת, כשם שניכר מדבריו:

ויש לנו היום מהגירוש של ספרד ס"ב שנים ומן עדין השטרות יש לנו היום אלף תתס"ד שנים — ויש לנו היום ה' אלפים שי"ב ליצירה... ואנחנו יש לנו היום אלף תתס"ד לשטרות שהם ה' אלפים שי"ב ליצירה ויש לנו תקוה בעזה"י שבשנת יש"י יבא בן יש"י... ואנחנו היום לפרט אלף תתקע"ד לחרבן בית ראשון... ואנחנו היום ה' אלפים שי"ב ליצירה ותשים עליהם יב שנים נמצא שבשנת ה' אלפים [ש]כ"ד יהיה בית המקדש בעזה"ו ועברו י"ב נשאר י"ב עדיין ואשרי המחכה ושיזכה לכל דא...²²

אילו היה מנין השטרות המנין היחיד הנזכר בגליא רזא שמא היה מקום לטענתו של תמר, אולם מנין השטרות מובא כאחד מכמה מנינים מקובלים לצורך השואת תאריכים בלבד. בעל גליא רזא ייחס חשיבות רבה למספרים בכלל ולתאריכים בפרט. הוא מונה ליצירה, למבול, לחורבן, לגירוש, לשמיטה, להולדת אברהם, לשטרות ולמנינים נוספים²³ הואיל ולשיטתו במספרים גנוזים סודות נסתרים

הקטן שי"ב יותר מחשבון אחר". כ"י ב דף קיג ע"א. המנין ליצירה נזכר בדף קיד ע"א; קיד ע"ב; קיז ע"א; קיח ע"ב; קכג ע"א; קמ ע"ב; קמד ע"ב; קמה ע"א; קמו ע"א; קמז ע"ב; קמט ע"א—ע"ב; קנה ע"ב; קס ע"א; קסב ע"ב; קסה ע"ב; קסו ע"א; קסו ע"ב; קעא ע"ב; ובמקומות נוספים.

22 ראה הערה 19 לעיל. [נפלה טעות בהעתקה וצ"ל שכ"ד ולא כ"ד ליצירה] על שיטות המנין השונות הנזכרות כאן עיין ח"י בורנשטיין, "תאריכי ישראל", התקופה ח (תרפ"פ—תרפ"א) עמ' 281—338 על מנין השטרות עמ' 290—321, 323—326; ט עמ' 261. ועיין שם כרך ט עמ' 202—230. 245—254. כמה מן התאריכים הנקובים אינם עולים בקנה אחד. עיין גליא רזא (הערה 2), עמ' 7, הערה 42.

23 ועיין גליא רזא, כ"י ב לדוגמאות למנין מזמן חורבן בית ראשון שם דף קמ ע"ב; קמט ע"א; קנ ע"א—ע"ב; למנין מחורבן בית שני שם דף קנה ע"ב; מנין ליציאת מצרים קמב ע"א "ואנחנו היום לפרט מציא מצרים ב' אלפי תתס"ה נשאר עור טו שנים שחיבים (המקטרגים) ללכת עמנו ואח"כ יסתלקו למקומם הראוי". לדוגמאות למנין מזמן המבול ראה דף קמד ע"א; קמה ע"א; קמח ע"ב; קמט ע"א—ע"ב; כגון "שנת ה' אלפים שי"ב ליצירה יהיה שנת ג' אלפים תרנ"ו למבול" (קמט ע"ב) ועיין עוד דף קנא ע"א; קנה ע"ב; קסו ע"ב. דוגמאות למנין השטרות דף לר ע"א; לר ע"ב; דף קנ ע"א; קסו ע"ב. על המנינים ההיסטוריים הנזכרים ועל שיטות המנין השונות ותחומי תלותן בזמן ומקום עיין בורנשטיין (הערה 22 לעיל): א"א עקביא, סדרי זמנים, תל אביב 1943, עמ' נח—סו; צ' יפה, קורות חשבון העיבור, ירושלים תרצ"א.

ובתאריכים צפונים רמזים אסכטולוגיים. הוא מרבה להשוותם לצרפם ולפרשם על פי עקרונות הגימטריה, הנוטריקון, תורת הצירוף והסימבוליקה הקבלית במסגרת חישובי הקץ ונסיגנות הפיענוח של ההיסטוריוסופיה הקבלית הגנוזה בספור המקראי²⁴. דוגמא מאלפת לדרך שימושו במנין השטרות בהשוואה למנינים האחרים נמצא בפירושו להעלאת עצמות יוסף ממצרים:

להוציא את בני ישראל מבין המצרים (איכה א ג) אשר אנחנו פה היום שהוא שנת ה' אלפים שי"ג ליצירה... שהם ג' אלפים שס"ו למבול וג"כ ג' אלפים רס"ו ליצחק מן המבול וג"כ ב' אלפים תרס"ו [למבול] מן יציאת מצרים וג"כ אלף תרס"ו מן השטרות הרי לפניך ד' פעמים סימן ס"ו שחשבונו סדר ור"ל שישתנה סדר עולם במלכות שד"י שהוא שנת ה' אלפים שד"י שנים ואז יהיו ג' אלפים שס"ו לתולדות אברהם וג' אלפים רס"ו לתולדות יצחק ב' אלפים תתס"ו מן השטרות²⁵.

מנוסח הדברים עולה בבירור שאין מנין השטרות המנין היחיד או המנין הקובע, כשם שבקש תמר להציג זאת, אלא רק אחד מכמה מנינים מקובלים אחרים, שמשמעותם הכרונולוגית משנית למשמעותם האסכטולוגית. הציפיה האקוטית לביאת המשיח והענין בחישובי קצין הם שהביאו את בעל גליא רזא להתאים את המנינים השונים למועדי הגאולה הנלמדים מן הזוהר:

אבל מה שאמר ר"ש ע"ה (ר' שמעון עליו השלום) הוא באופן אחר וז"ל באַלף שתיאה בשתיין ושש יתגלה משיחה בגלילאה (זוהר א קיט ע"א) ועיינתי כפי קוצר דעתי והוא שהנבנתי (!) מתוך דבריו שלא רצה ית' לגלות מאי זה זמן מתחיל זה החשבון והנבנתי שחשבונו מתחיל מחשבון השטרות שיש לנו היום שהוא ה' אלפים שי"ב [ליצירה!] ומחשבון השטרות הם אלף תתס"ד עד אלף תתס"ו נשאר ב' שנים ולכן אמר באלף שתיאה בשתיין ושש למספר קטן מן השטרות שהם ס"ו יתגלה משיחה בגלילאה (גליא רזא הערה 2 עמ' 118).

24 ועיין לסוגיה זו ר' אליאור, "תורת הגלגול בגליא רזא", ספר היוכל לכבוד פרופ' ישעיהו תשבי – מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, כרך ג (תשמ"ד), עמ' 207–239.

25 כ"י ב דף קסו ע"ב. גם כאן טעויות העתקה, המלה ל"יצחק" ולי'מבול' בשורה השלישית נראות כטעויות העתקה.

25א גליא רזא (הערה 2) עמ' 118. לפי לוח לששת אלפים שנה מיסודו של א"א עקביא ירושלים תשל"ו, ה' שי"ב ליצירה עולה לשנת אלף תתס"ג לשטרות ולא כגרסת בעל גליא רזא בפנים.

מדברים אלה עולה בכירור שהשימוש במנין השטרות נובע מתוך אינטרס אסכטולוגי דומיננטי, ומן ההתחקות על התאמה מספרית בין חישובי הקץ הזוהריים לחשבונות התיארוך המקובלים. מכל מקום נוסח זה של חישוב, על פי מנין השטרות, או עצם ידיעתו ואיזוורו במסגרת של חישובי קצין, ודאי אינם מלמדים בהכרח על חיבור הספר במצרים, אלא על ענינו של המחבר בהתאמת השיעורים השונים, על פי תורת הצירוף, לחשבון הגאולה הזוהרי. ההנחה שעמדה ביסוד שיטתו של בעל גליא רזא היא, שהשיעור הנרמז בשיעור קומה מתפענח על פי אותה חוקיות שלפיה נלמדים השיעורים האחרים רוחניים כגשמיים; שיעור קומה ושיעורי המקוה כמו שיעורי הגאולה וכלל השיעורים הרמוזים בתורה ובדברי חז"ל, מידות מספרים ותאריכים²⁶, מתפענחים על פי חוקיות אחת רוחנית וארצית הרמוזה בזוהר והמתיחסת לעבר המשתקף בספור המקראי, להווה של המציאות בגלות תחת שלטון הסטרא אחרא, ולעתיד הקרוב בו תתרחש הגאולה. העניין בתאריכים על פי שיטות הספירה השונות, וההתעמקות במשמעות המטאהיסטורית של הזמן על מניניו השונים, ובסודם של השיעורים הנרמזים בתורה ובדברי חז"ל, נבעו מציפיה אקוטית לביאת המשיח ומנסיונות פיענוח החוקיות של מועדי הגאולה, על שלביה השונים הרמוזים בתאריכים ההיסטוריים. בעל גליא רזא פרש מסכת מורכבת של חישובים, המתיחסת למועדים "ההיסטוריים" של הגאולה, המקבילים להתרחשויות הרוחניות השמימיות התלויות בשיעורים רוחניים וגשמיים, ובמאבקים דואליסטיים בין הסטרא אחרא לסטרא דקדושה. מכלול הספור המקראי מתפרש כארכיטיפ מספרי וסמלי לתאריכי הגאולה העתידה, וההשקפה המנחה היא שכל הנרמז בכמות ארצית דן למעשה באיכות שמימית, ומרמז

26 "ועתה נתחיל בזה" בשיעור קומה ובשיעור מקוה לרוחניים ולגשמיים" (גליא רזא, הערה 2 עמ' 25) "ונמצא ששיעורי המקוה רומזים לחשבון השנים מקיום העולם הזה" (שם עמ' 56) "ומכאן יש לנו ששיעורי המקוה הכמותיים נתקנו על פי הסוד וצריך להאמין כאמונה ברורה שכל השיעורים שתקנו רז"ל ככל המצוות שהם רמזים שרומזים לענינים עליונים רוחניים" (שם, עמ' 30). "ומכאן אנו רואים ששיעורי הכמותיים יסודם תלויים בשיעורי הרוחניים כי לא לחינם גזרו רז"ל כל השיעורי" שעשו אלא ע"י הסוד... שהמקוואות העליונים הם רוחניים ושיעורם באיכות והתחתונים הם גשמיים ושיעורם בכמות" (שם 56). עיין כ"י ב דף קכג ע"א-ע"ב; "כ"י אוקספורד הספריה הכדוליאנית 526 (קטלוג נויבאור, 1753) דף כג ע"ב, דף מ ע"ב. והשווה כ"י ב דף קלב ע"א-ע"ב: "כל אלו הדברים אינם צריכים אלא לגשמיים כי הרוחניים אינם צריכין מאלו המידות והשיעורין אלא בגוף כמותי ואנו רואים שבכל מקום שהתורה נתנה שיעור ומדה הכוונה האמתית נהיה כדי להדמות התחתונים אל העליונים ולהקריבם אל הרוחניים ולדברים עליונים... ולכן באתי לגלות המקורות מאלו השיעורים והמדות כפי מה שעינתי מספרי זוהר".

במישרין ובעקיפין למועדי הקץ ולביאת המשיח. בשל אינטרס זה הביא המחבר את מנין השטרות, כמו את כל המנינים האחרים, שיכלו לאשש על פי תורת הצירוף את ההנחות האסכטולוגיות על פרשנותן הקבלית.

השואת שיטות התיארוך השונות היתה מקובלת במאה ה"ט ואיזכור מנין השטרות במסגרת זו היה נפוץ במקומות רבים לבד ממצרים ותימן שם היה מקובל כמנין הדומיננטי. יש בידינו עדויות חשובות בנות התקופה שהשוואת המנינים השונים, בנוסח דומה לזה המצוי בגליא רוא, היתה בכחינת ענין מקובל ומבוקש בקהילות יהודיות רבות. בספר "תקון יששכר"²⁷ שנכתב במחצית המאה ה"ט בידי ר' יששכר בן מרדכי²⁸, נמצא עדות מכריעה בסוגיה זו.

27 תקון יששכר והוא ספר עיבור ותקופות לעולם חלילה חוזרות... והמוערו... כריניהן וטעמיהם... והפסקות למנין העולים לקרות בתורה כל השנה ספורות בפרשיו פרורות גם כפולות... כל הסררי... (והמשניו!) נרפס כמצות הנבון כה"ר שלמה בכמר בנימין ׳ ריי נר"ו. וראה א' יערי, הדפוס העברי בקושטא, ירושלים, תשכ"ז. מס. 166 ו"ה הקר, "רפוס קושטא במאה השש-עשרה", ארשת ה, (תשל"ב) עמ' 486, סעיף 166; "מ טולרנו, נר המערב, עמ' 108-109; הספר נרפס לראשונה בקושטא רינא בשנת שכ"ר (על פי הרישום הביבליוגרפי המקובל אם כי מחברו טוען שנרפס בסלוניקי וראה להלן) ונרפס שנית בשם 'עיבור שנים' בוניציאה שלי"ט. יש הבדלים ניכרים בין המהדורות, ויש חלקים הכלולים רק בנוסח ונציה. שער ונציה:

ספר עיבור שנים ותקופות לעולם חלילה חוזרות משנת הרצ"ט ליציר' מתחילו וער סוף העולם משלימות וחבור הסדרים ופורון כמנהג ארץ ישראל והחוצות ועוד הנהגות הקריאות בכל הזמנים והמוערו פרשיותיהן והפטריותיהן (!) כדיניהן וטעמיהן כולם מבוארות והפטריות כל השנה בו כתובות על סדר כל הסדרים המה מסוררות ובסופו כתובים מפתחות כל פרקי השיתא סידרי והמשניות. את הכל חבר וסדר כמה"ר יששכר בן החכם ר"מ ה"ר מרדכי ׳ סוסאן נר"ו מערכי הוגה בעיין נמרץ כיר ה' הטובה עלינו ע"י הצעיר יצחק טריוס יצ"ו שנת את מי אש"לח לפ"ך... פה ריניציאה.

הספר נפוץ טרם הרפסתו בהעתקות שונות כפי שעולה מדברי הקדמתו במהדורת ונציה של"ט והמחבר שינה את נוסחו ועדכנו כמה פעמים ער קרוב לשנת שכ"ו.

בהקדמת מהדורת ונציה מזכיר ר' יששכר ׳ סוסאן את מהדורת קושטאדינא: "אמר המתקן... החכם כה"ר שלמה בן ר"י יצו הרפיס זה הספר בשאלוניקי משנת השכ"ד ליצירה וחסר ממנו קצת לשונו בכמה מקומות..." יש לשים לב שבנוסח קושטא שכ"ד מתיחסים החשבונות לשנת ה' שכ"ד ואילך, בעוד שבנוסח ונציה של"ט מתיחסים החשבונות לשנת הרצ"ט ואילך, כלומר בנוסח הדפוס המאוחר של"ט מצוי הנוסח המוקדם של כתב היד וכדפיס הראשון (שכ"ד) מצוי הנוסח המאוחר. ועיין ׳ בן יעקב, אוצר הספרים, ווילנא 1880, עמ' 429 בערך עבור שנים, וראה א"ל פרוסקין, אבן שמואל, וילנא תרל"ט, על ספרו של ר' יששכר ׳ סוסאן: "הספר היקר הזה התנוסס לתפארת אצל בני הדור וענינו היה נחוץ מפני המחלוקות הרבות שעבר באלו הזמנים כחשבון הקביעות והשמטות שנחלקו בס רבים מחכמי ישראל ברור ההוא". ועיין הערה 31 להלן.

28 על יששכר בן מרדכי ׳ סוסאן מערכי עיין קורא הדרות (לעיל, הערה 12), לו ע"ב; הקדמת

יששכר ן' סוסאן נולד בפאס שבמארוקו בראשית המאה ה־17 ועלה כסכיכות רפ"ז–רצ"ז לירושלים, בה גר שנים מספר ולמד בישיבתו של ר' לוי ן' חביב. לאחר מכן התגורר בצפת ובשל מצוקה כלכלית עזבה בשנת רצ"ט ונרד בקהילות השונות. בנדודיו הגיע למצרים, סלוניקי, קושטא, וונציה ולמקומות נוספים. בשנה זו החל לחבר את ספרו "תיקון יששכר", הידוע אף כספר "עבור השנים" וסיימו בשנת ש"ו, השנה בה חזר לצפת. בספר כלל עדויות רבות על מנהגי הקהילות אותן הכיר ובהן שהה, ועל שיטות המנין לצרכי עיבור, שמיטה וסדרי פרשיות הנהוגות בהן. ב"תיקון יששכר" מצויה הקדמה מפורטת המבארת את המקורות ההלכתיים לשיטות המנין השונות, והסוקרת את הספרות הקודמת העוסקת בענייני תאריכים ועיבור. ההקדמה כוללת את תיאורי נסיבות חיבורו של הספר, העוסק בהשוואת שיטות התיארוך השונות, קביעת שנים מעוברות ושנות שמיטה ומתארת את גלגוליו של מחברו ואת מנהגי הקהילות בהן נדד. בתיאור הנסיבות שהניעו את ר' יששכר לכתוב הספר נאמר²⁹:

וגם בקצת מקומו' שער עתה עברתי בהם היו הרבה אנשים מפצירים בי ושואלי' ממני לתקן להם תיקון בזה הענין לשני' רבות שיהיה רחב כביאור הטב כי אמרו שספרי העיבור המצויים בינינו אינם יודעים לבקש ולמצא בהם שנת רצונם בלתי מודיעם איזו היא קביעת שנת כך וכך ליצירה או למנין אחר שרגילין בו כגון לשטרות³⁰ כי אין להם בכך

תיקון יששכר (הערה 27 לעיל); מ' שטיינשנידר, קטלוג הבדוליאנה, עמ' 1061–1063 סעיף 5282; הנ"ל; המזכיר, כרך XVI (1876), עמ' 59 הערה 3; מרגליות, קטלוג כתבי היד העבריים של המוזיאון הבריטי, עמ' 540 סעיף 1115; א"ל פרומקין, אבן שמואל, עמ' 52; הנ"ל, תולדות חכמי ירושלים, ח"א, עמ' 77–78, ושם הערה 2 של א' ריבלין; א"מ לונץ, ירושלים, ח"ו, תרס"ד, עמ' 208–209; י"מ טולדנו, נר המערב עמ' 108–109. בשנות השבעים של המאה ה־17 שב ר' יששכר ן' סוסאן לצפת ובה חיבר תרגום ערכי לתורה וסיימו ב־1573. עיין קטלוג מרגליות של כה"י במוזיאון הבריטי סעיף 1115 כ"י O.R. 5434. ועיין עמ' 542 שם. וראה עתה קטלוג התערוכה — Hebrew Manuscripts — 1982 from the sassoon collection, an exhibition in the British Library מס' 7 — יששכר ן' סוסאן, תרגום ערכי לתורה, מתוארך 1571–1573 צפת. מספר כתב היד לבי לכתב יד חשוב זה עליו אני מקווה להרחיב במקום אחר. על כתב יד זה והמשכו ראה ד"ש ששון, אהל דוד, אוקספורד 1932, עמ' 63–72 שם מובאת הקדמתו רבת העניין של כתב היד.

29 ס' עבור שנים, ויניציאה של"ט דף ג ע"ב.

30 בהקדמת הספר במהדורת קושטנרינא המשפט "או למנין אחר שרגילין בו כגון לשטרות" אינו מופיע. וראה הערה 32 להלן.

על מציאות מנין השטרות במאה ה־16 במצרים, בארץ ישראל, בבבל ובמקומות שונים

לוחות בסימנים את זה מודיעות, לכן בקשו ממני לתקן להם ספר בזה הענין ולכתוב בלוחותיו גם מנין השנים ליצירה בצד סימני הקביעו' למען ימצא כל מבקש בו בנקל שנת רצונו.

מדברים אלה עולה שבמחצית המאה ה"ז, בתקופה בה התחבר גליא רזא. מנין השטרות והשוואת מנינים אחרים עמו היו בכחינת נוהג מקובל בקהלות שונות, וזאת על פי עדותו של מחבר שהרכה לנדוד ושייחד ענינו לקביעת תאריכים ומנינים, ולהשוואת שיטות התיארוך השונות. כפניתו אל קוראיו הוא אומר:

ואם תרצה לדעת מתי יהיה שנת השמטה³¹ או בכמה שני' אתה עומד לשטרות, והוא מה שתמצא עוד היום בקצ' מקומו' שכותבי' המנין בשטר' וכן אפילו בכתוב' וגטין שנת כך וכך לשטר' ³² כמו שאנו כותבי' המנין בהם שנת כך וכך ליציר' או בכמה שני' אתה לחרבן בית המקד' השני... ודע לך כי באלו החשבונות של החרבן והשטרות ראיתי לוחות רבים תלויים בכתבי כנסיות משתכשים מהם שכתוב

במזרח ובמערב אומר בורנשטיין (הערה 22 לעיל) עמ' 313 "ובכן היה מנין שטרות מנהג פשוט בכל ארצות המזרח". אחרי הדיון בביטול מנין השטרות במצרים במאה ה"16 בידי הרדכ"ז כותב הוא שם — "גם בארצות המערב ששם לא נתפשט המנין לשטרות היו חכמי ישראל יודעים אותו אם מדברי התלמוד... וכן מדברי הגאונים... או מספרי הערביים שהיו משתמשים בו לרוב וכפרט בספרי חכמת התכונה ולכן אנו מוצאים פעמים הרבה לחכמי ישראל שבמערב שהם כותבים בצד תאריך הכריאה שהיה נהוג אצלם גם את מנין השטרות לשם מטרות ידועות".

31 לענין הבעיות שבקביעת השמיטה במאה השש־עשרה שו"ת הרלב"ח, ויניציאה שכ"ה, סימן קמג, דף רמט ע"א—ע"ב והשווה תיקון יששכר דף ה לענין קביעת השמיטה בארץ ישראל בשנת הרצ"ט. ועיין אליעזר אזקרי, ספר חרדים, חמו"ד [לעמברג תרי"ט] דף נו ע"א דף "מפני שיש ספק לחכמים בשנת השמיטה שהרי כל ישראל נהוג כרמב"ם לענין שמיט' כספ' ולעבודת קרקע בשביעית אלא מפני הבורים המפרישים ולא ידעו דעת מתי שנת השמיטה הנוהגת בישראל ואין ראוי לעשות כן אלא לחקור מן החכמים היודעים מתי היא". השהו שו"ת המבי"ט, ויניציאה שפ"ט, ח"א סימ' כא ועיין מ' בניהו, "תעודה מן הדור הראשון של מגורשי צפת", ספר אסף, ירושלים תשי"ג עמ' 118—122.

32 במהדורת קושטא שכ"ד בהקדמה (דף ה ע"ב לפי ספירה שלי, להקדמה אין עימוד) נאמר: "ואמרו לי כמה אנשים בני תורה מארצות המזרח שעוד היום בכל ארצותיהם אין כותבין המנין בשטרותיהם וכתובותיהן וגטיהן אלא לשטרות והיה שגור בפיהם המנין לשטרות וכמו שכתבנו יותר ממנין היצירה שבוה הורגלו ובוה לא הורגלו ונמצא שגם במנין השטרות שכתבנו יש קבלה ומעשה". והשוה מהדורת וניציאה דף ו ע"א (נדפס בטעות ה). על יסוד פסקה זו והכרעתו של ח"י בורנשטיין (הערה 30 לעיל) כתבתי בכמוא שחשבוך השטרות נשתמר במזרח. נראה שר' יששכר נ' סוסאן שהיה במצרים, כפי שעולה מדבריו בספר בדף ע"ב, לא התכוון למצרים בלבד הואיל ונקב בשם ארצות המזרח בכלל.

בהם על שנתינו שנת הרצ"ט ליצירה שהיא שנת אתס"ט לחרכן ושהיא שנת אתתמ"ט לשטרות. ומהם שכתבו שהיא שנת אתת"ן לשטרות ושנת את"ע לחרכן... ויש גורעין ויש מוסיפין³³.

מנוסח הדברים ניכר שבמחצית הראשונה של המאה הט"ז היחס בין שיטות המנין השונות ומועדי התאריכים השונים לא היה ברור כל צורכו, והשימוש במנין השטרות היה רווח במקומות שונים לשם דיוק הגהה והשוואה, ולא רק כמנין בפני עצמו³⁴ כפי שנהג במצרים ותימן. הוכחה מוכרעת לכך שדברים אלה תקפים אף לתחום בו התחבר גליא רזא לפי השערתנו, לתוגרמה, נמצא בפירוש דברי בעל "תיקון יששכר" הנ"ל: "דע כי באלו החשבונות של החרכן והשטרות ראיתי לוחות רבים תלויים בכתי כנסיות".

בספריה הלאומית מצויים לוחות קיר ממחצית המאה הט"ז ואילך שנרפסו בקושטא או בשלונקי. המונים באותה שיטת מנין משונה המצינת את המנינים כולם, המצויה בגליא רזא. בלוח קיר שנרפס בקושטא בשנת שי"ט (1558/9)³⁵ מצוי הנוסח "עשה ירח למועדים יראת יי היא אוצרו... השנה שנת חמשת אלפים

33 הקדמת ס' עיבור שנים דף ד ע"ב-ה ע"א בנוסח קושטנדינא השנה הנזכרת לחשבון היא שנת השכ"ד ויש שינויי נוסח קלים בקטע המצוטט. וראה שם דף ז ע"א לענין אי הבהירות בשיטות המנין השונות ולמציאותן של שיטות מנין אלטרנטיביות: "לכן אם תראה חשבונות אלו בלוחות אחרים משתנים כמו שאמרתי שראיתי שלמה שאני מונה בלוחותי אינם מסכימים לא תחוש למניניהם ולא תאבה לחשבונותיהם ותסמוך על מה שאני מונה לך לא פחות ולא יותר ומי שאינו חושש אלא שמונה ברצונו לפי שהודגל בו הוא מנגד בלא דעת".

34 מהספר ניכר כודאות שמנין השטרות הוא מנין מוכר וידוע ושהוא מצוי בשימוש הלכה למעשה, ועיין שם עמ' דף ה ע"ב, ו ע"א. והשווה לדבריו של עזריה מן האדומים שכתב את מאור עינים באיטליה בין השנים של"א-של"ג, וציין בהקדמתו "שנה זו שהיא חמשת אלפים של"א למנינו ואלף תתפג לשטרות" מאור עינים, ויילנא תרכ"ו. עמ' 3 ובדינונו על התאריכים השונים ועל ההשתלשלות ההיסטורית של מנין השטרות כתב – "איך בזמן הנמשך מראשית מלכות היונים שהוא המנין לשטרות עד היום הזה אין בכל חכמי ישראל ויתר האומות מחלוקת נחשבת... המנין השטרות הנמנה לנו הרי הוא ישר ומקובל לכולי עלמא כי בכל חכמי הגויים והיהודים אין מונה בו מספר עקרי להוסיף או לגרוע... תצרף... וחסר כאמור ישאר המקובץ אלף תתפ"ג כפי הסך עצמו הנמנה לשטרות בלוחותינו..." מאור עינים עמ' 253. בהקדמתו של המסכים ל"תיקון יששכר", – ר' אהרון אשכנזי, מתאר הספר בלשון זו: "בו מולדות וקביעות לכל השנים נסדרות כמנין ליצירה ולחורבן ולשטרות, וסדרי כל השנים פשוטות ומעוברות".

35 לוח קיר שמספרו בביה"ס הלאומי R 75 A 895. לדברי ד"ר מהלמן נרפס באותיות שונצינו בקושטא, ראה י' מהלמן "הרפוס העברי בקושטא מאת אברהם יערי הערות ותוספות", קרית ספר, מג (תשכ"ח) עמ' 579, השלמות סעיף 2.

ושלוש מאות ויט לבריאת עולם... אלף תתכ"ד לראשית מלכות יון אלף תתסט לשטרות וחתימת חזון אלף תרצ"ט לראשית מלכות חשמנאי... קסד לגלות ישראל מצרפת כ"ה לגלות ספרד תתקסו לישמעאלים אלף תקנט לנוצרים". בלוח קיר משנת שכ"ח (1567/8)³⁶ שנדפס בקושטא או בשלוניקי מתוארכת השנה בנוסח זה: "יערב עליו שיחי... שנת השכח... 2 אלפים תרעב למכול... ב אלפים תתקס ללידת משה רבינו... אלף תתקץ לחרבן בית ראשון... אלף תקפ לראשית מלכות יון אלף תתעח לשטרות וחתימת חזון... אלף תקס"ה לנוצרים... עו לגלות פורטוגל". אין ספק שהיה זה נוסח רווח במאה הט"ז הואיל ואנו מוצאים לוחות כאלה המזכירים את המנינים השונים ואת מנין השטרות בתוכם במנטובה ובשלוניקי ובמקומות נוספים³⁷. עובדה זו מפריכה את טענתו של תמר שאזכור מנין השטרות מלמד שהספר נכתב במצרים ואת כל ההנחות האחרות הנסמכות על טענה זו.

שאלת מקום חיבור גליא רוא כרוכה במאבק על מעמד הקבלה ובשאלת התפשטות הזוהר³⁸, בפולמוסים בין מקובלים ובעלי פשוט ובזיקה לפרשנות קבלית של ההלכה, בפירוש האסכטולוגי של ההיסטוריוסופיה המקראית ובהתפשטות אמונת הגלגול במאה הט"ז³⁹, ואין לה ולא כלום עם מצרים של

36 מספרו בביה"ס הלאומי R 75 A 896 ועיין ק"ס מג עמ' 579 סעיף 3 בהשלמות.
 37 בלוח קיר קרוע ופגום משנת ש"ח שסימנו בבית הספרים הלאומי L 2216 מצוי הנוסח "... ושלוש מאות ושמונה לבריאת עולם... (קרוע) נח לשטרות וחתימת חזון אלף מג לחתימת התלמוד... תקנ"ד לישמעאלים אלף תקמ"ח לנוצרים". השווה נוסח לוח קהל סיסיליאנו ברמשק, משנת הש"ו, המובא משם יצחק חבר, ונדפס בפירוט בתיקון יששכר (מהר" ונציה) ז ע"ד. בלוח שנדפס במנטובה בשנת ש"ל וסימנו בביה"ס הלאומי L 2168 נמצא אותה שיטת מנין והשוה הערתו של בעל מאור עינים עמ' 249 "וזהו כי המנין לשטרות ולמלכות היונים המפורסם אצלנו מלוחות הכנסת...". ובלוח שנדפס בשנת ה ש"ב בשלוניקי שסימנו בביה"ס L 369 נמצא את כל המנינים מן הבריאה, המכול, הפלגה, מלכות יון, מנין השטרות וכדומה. השווה, י' הקר, "כרוניקות חדשות על גירוש היהודים מספרד", ספר זכרון ליצחק בער, ירושלים תשל"ט תשמ"א, עמ' 202 הערה 6.
 38 ראה אליאור, המאבק על מעמדה של הקבלה (הערה 17 לעיל) וגליא רוא הוצאה ביקורתית. (הערה 2 לעיל) עמ' ז-ח. ועמ' 62-65, 157 על הפולמוס עם המלעיגים על הזוהר ראה אליאור, תורת הגלגול בגליא רוא (הערה 24 לעיל)
 על גינוי השוללים את הזוהר בגליא רוא ועל הלכי רוח אנטי זוהריים בסביבת המחבר ראה י' תשבי, לבעיות ספר גליא רוא (הערה 3 לעיל), ואליאור (הערה 17 לעיל), עמ' 182, 188-190. וראה גליא רוא (הערה 2) עמ' 27 "וכרי שלא יאמרו בני נשא כי מלכי הוצאתי אלו העניני' והוא בהיות כי לא ראו האור הבהיר דברי רשע"ה (רב שמעון עליו השלום) ואפילו שראו הם עוברים על דבריו כעובר על הגחלים..."
 39 ראה הערה 24 לעיל.

המחצית הראשונה של המאה ה"ז, בה בעיות אלו לא הטביעו את חותמן ולא היו רלבנטיות לעולמה הרוחני. ככל שדיעתנו מגעת הלכי רוח אנטי קבליים לא רווחו במצרים במאה ה"ז. יחד עם זאת אין זה מן הנמנע שהמאבק על מעמד הקבלה שהתחולל באיטליה ובתוגרמה הטביע את רישומו בעקיפין אף על הקהילה היהודית שם. אולם דומה שניתן לומר בוודאות שאין במצרים פולמוס על הזוהר בתקופה זו, וגינויו המפורש וודאי וודאי שאינו מצוי שם, ועל כן רוח המאבק כנגד מגני הזוהר ושולליו⁴⁰ והסניגוריה על מעמד הקבלה הנושבת בין דפי גליא רזא, אינה יכולה לצמוח בקונטקסט רוחני היסטורי זה, וסבירות חיבורו שם אינה עולה בקנה אחד עם הנתונים העולים מן הספר עצמו.

40 והשווה גליא רזא כ"י ב דף קיא ע"ב: "ובהיות ששמעתי שקצת אנשים המתחכמים בעיניהם ומלעיגים על אלו רזי תורה ומרגלן דנפקו מפומא דכוצינא דנהורא כחכרין דמזהירין בזהר הרקיע ונהירין כנהורא דשמשא בתוקפו".